

др. Олга Срдановић-Бараћ

УЛОГА ЖЕНА У СРПСКОЈ ПРАВОСЛАВНОЈ ЦРКВИ ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Пре преласка на насловну тему осећам се обавезна да изнесем повод њеноме настанку. На позив московског и сверуског патријарха Пимена а по жељи Његове Светости нашег патријарха Германа и одлуци Светога Синода изабрана сам са професорком Миленом Петковић за делегата Српске православне цркве на екуменском састанку хришћанских жена социјалистичких земаља Европе. Исти је одржан у Кијеву од 20—25. априла 1983. године.

Недовољно упозната са задацима ове конференције, израдила сам насловни реферат сматрајући да ми је првенствена дужност да упознам руске домаћине и присутне делегаткиње с делатношћу српских жена у нашој православној цркви. Међутим, мало дана пред конференцију стигао је нов допис из Руске Патријаршије с детаљнијим обавештењима о циљу и програму Састанка, — предлозима за VI Скупштину Светокога савета црква која ће се одржати на лето у Ванкуверу. Ти предлози обухватили су три теме:

1. *ЖИВОТ У ХРИСТУ* и садашњи третман живота људског
2. *ЖИВОТ У ЦРКВИ* — наша одговорност у цркви, породици и друштву
3. *ЖИВОТ У ХРИСТУ* — Јесмо ли спремни за VI Асамблеју?

У допису је, такође, назначено да свака делегаткиња поздравном речју од пет минута треба да представи на Конференцији себе и своју Цркву. Тако је отпао мој ранији опширни реферат о коме ће овде бити речи, јер се није уклапао у програм, а ја сам у програмирано-ме изнела пред Скуп најважније податке о нашој Цркви уопште и улози жена у њој посебно, док је Милена Петковић обавестила присутне делегаткиње о нама двома и нашем доприносу Цркви. Имале смо част да је наш реферат одмах после отварања заседања од стране Њеног Високопреосвештенства кијевског митрополита и егзарха Украјине, Филарета, стављен на дневни ред, а касније умножен и подељен делегаткињама напореда са главним рефератима истакнутих чланица Екумене, припремљеним за конференцију.

Састанку у Кијеву присуствовале су 43 жене, православне и расних протестантских заједница. Од православних: по две Бугарке, Срп-

киње, Румунке, једна Пољациња, и једна Чехиња и 11 делегаткиња из СССР. Од протестанткиња биле су три Чехиње, и једна Хуситкиња, седам источних Немица, четири Мађарице, а из Главног Одбора у Швајцарској три представнице. Само је једна од присутних била католикиња, и то из Чехословачке.

Најзанимљивије од делегаткиња биле су нам правосливно Пољациња, Ирина Иванова и Ева Шуварска, попадија, чији је муж написао књигу о епископу Горазду, оснивачу Чешке православне цркве између два рата, посвећеном за владиком 1921 године од српског патријарха. Горазд је, како је познато, по убиству Хајдриха, страдао мученичком смрћу од нациста. За његова владиковања православни Чеси подигли су 12 цркава и две капеле, углавном сопственим средствима. Вреди, такође, нешто рећи и о Ањешки Ебертовој, професорки Теолошког факултета која нас је обавестила да је од Немаца крваво угушен покрет Јана Хуса, под Масариком опет обновљен као чешка национална религија.

Руске изасланице биле су из целог пространства великог Совјетског савеза. Две Естонке-протестанткиње, поклонице су ми Историју Естонске цркве. Од православних дошла је, једна Грузијанка из Тбилисија, затим, поред главне организаторке скупа, Нине Боброве, још три Московљанке, три калуђерице из Белорусије и четири Ленинградке.

Истичући да су се наука и техника знатно развиле насупрот застојању етике и морала главни реферати били су усмерени против нуклеарног наоружања и ратова с циљем да се заједничким молитвама свих хришћана настоји на њиховом сузбијању. Друга важна тема реферата садржавала је залагање за једнакост свих људи без обзира на боју коже и политички систем, посебно за сузбијање неповерења хришћанки из разних политичких блокова као и за равноправност човека и жене.

Многе од присутних протестанткиња биле су пастори, а неке делегати за Ванкувер, где ће од 800 учесника бити 200 жена. На основу тог податка стекли смо мишљење да би и неке наше жене, најпре калуђерице, требало да се теолошки образују и изуче руски и енглески да не будемо као досада одсутни с таквих скупова, посвећених првенствено борби за мир и љубав међу људима где несумњиво, без обзира на конфесију, глас жене као матере може бити од великог утицаја и значаја.

Овим се указује потреба приказа, макар у најкраћим потезима историјата, суштине и циљева Екуменског покрета, да би православна јавност стекла увид у његову делатност. Покрет се, посебно од средине 19. века развијао као израз настојања различитих хришћанских цркава, у почетку протестантских за међусобном триснијом сарадњом.

Почетком 20. века на два свеопшта конгреса биле су заступљене скоро све хришћанске цркве сем Римокатоличке. Првом, одржаном у Стокхолму 1925. године, била је тема: ХРИШЋАНСТВО У ПРАКСИ — живот и деловање. Другом, одржаном у Лозани 1927. године, била је тема „ЗА ВЕРУ И ЦРКВЕНИ УСТАВ“. Тада је у Женеви, седишту Светског савета цркава, основан Институт за друштвено-етичка истра-

живања. Светском савету црква била је сврха да сарадњом на верском плану изглађује и ублажава националне и идеолошке супротности.

Што се тиче жена Екумене, 1982. године састало се у Гвату у Швајцарској 125 њених активних европских чланица из 25. земаља на саветовање, како би у будућности што боље сарађивале. Јер, последње деценије показало се да афричке, азијске и америчке хришћанке постављају цркви и друштву одређена питања као резултате својих специфичних прилика које европске хришћанке нису смеле да превиде. Тим поводом одржане су претходне конзултације 1978. у Брислу, где су изабране заступнице за разне регионе Европе са задатком, да се по могућству изнађу начини и облици међусобне сарадње хришћанки чије би се поруке евентуално пренеле Светском савету црква.

На наведеним скуповима показала се потреба образовања мреже пунктова делатности хришћанки Екумене на Светском нивоу а предложени циљеви би могли бити: Светски дан молитве; Питање мира; Загађивање средине; Светска привреда; Утицај на законодавство; Повезивање Истока и Запада. Међутим, недавно је на италијанској телевизији цариградски патријарх Димитрије оштро осудио удаљавање Екумене од првобитног светог циља, — јединства свих хришћана, — на друштвена и политичка питања.

Као видан резултат изнесених састанака, јасно се види да је дошло и до сазива и одржавања прве конференције хришћанки земаља СЕВ у Кијеву протеклог априла. Треба још напоменути да Римокатолици нису приступили Екумени. Пошто сам овим укратко изнела сврху и делатност Светског савета црква као и наше утиске у вези првог учешћа Српкиња на таквом скупу, прећи ћу на насловни реферат.

По распећу српскога народа за четири године непријатељске окупације уследила је слобода. Из пепела, рушевина и милиона хумки свежих гробова ратних жртава изборена је нова, социјалистичка Југославија. Њеним Уставом зајемчена је слобода свих вероисповести. Али Црква је сад одвојена од државе и ограничена искључиво на своје религиозне активности.

Под оваквим околностима припадници Српске православне цркве, што значи и њен женски део, нису могли показати ван своје земље видљива учешћа у борби Екуменског покрета Европе за светски мир, истину и правду. Ипак, у оквиру поменутих ограничења, како православни Срби, тако Српкиње дали су тим узвишеним идеалима свој особен, не мање значајан допринос.

Наиме, у односима са другим народима наше вишенационалне државе оне су хришћанске идеале остваривале искрено сарађивале у добротворној делатности са женама католичке, протестантске, јеврејске, муслиманске вере. Мада бројношћу Српска православна црква далеко превазилази остале верске заједнице, у току последњих деценија с њене стране, није било ниједног случаја прозелитизма — било каквих притисака на иноверце ради обраћења у православље. Као леп пример најуже сарадње са припадницима других религија

наводимо православну Српкињу, Бојану Маторкић, диригента јеврејског хора „Браћа Барух“ у Београду.

Овај став Српске православне Цркве, посебно према нашим народностима других религија, што значи етничким групама припадника суседних народа: Мађара, Чеха, Словака, Италијана, Арбанаса, видан је непоередан допринос њених верника, дакле и Српкиња, начелима Екуменског покрета: миру и љубави међу људима, правди и истини.

Сем тога треба нагласити да и у данашњици као и раније сви нараштаји православних Српкиња-мајки усађују у душе своје деце од најмањих ногу љубав према Богу и према људима.

Међутим, током послератних деценија организоване су у оквиру Српске цркве раније установе, или нове делатности у којима су заступљене жене. Њихова улога у садашњој организацији наше Цркве биће даља тема овог реферата.

Претходно осећамо дужност да истакнемо како је одмах после рата веома побожна Андромаха Ристић израдила за манастир Хиландар Катапетазму — завесу за свете двери.

У послератном раздобљу најзнатније учешће жена у нашој Цркви јесте монаштво па ће о њему бити највише речи. За време рата посебно је страдало српско свештенство. Према приближним подацима од преко 3000 српских духовника на разним положајима пред рат 1941. изгубило је за време рата животе једна трећина. Они су били подвргнути најстрашнијим мучењима. Међу овима убијено је и тројица епископа као и велики број монаха. Српски патријарх Гаврило био је заточен у логору Дахау.

Српска православна црква изашла је тако из рата потпуно осакаћена и обезглављена. Губитак многих ранијих привилегија и добара услед аграрне реформе и због одвојености Цркве од државе поставио је пред њу готово нерешиве проблеме. Тек са повратком патријарха Гаврила у земљу 1946, измученог и тешко оболелог после четворогодишњег заточеништва и страдања у логору, могло се прићи претресању и решавању најбитнијих и најжитнијих задатака обнове и одржања црквеног живота.

Прва брига Цркве била је да постави свештенике на опустошене парохије између оно мало црквених лица, избеглих погрому. Под оваквим приликама, где год је по црквеним канонима било могуће, јављају се побожне Српкиње као замена мушкараца. Њихова најзначајнија мисија и највећа заслуга за Цркву из више разлога је масован одлазак у манастире.

Српско женско монаштво било је последњих векова замрло. Обновљено је под утицајем руских калуђерица, приспелих у Југославију после руске Револуције. Оно се у то време опет развијало па се до 1941 године у 12 епархија, у 24 манастира, њихов број попео на 286 монахиња и 111 искућеница.

После Другог светског рата догађа се, међутим, чудесан феномен. Насупрот опадању мушкога монаштва, вероватно, узрокованом и потребом великога броја мирскога свештенства, женско монаштво нагло расте. До 1970. број монахиња више се него удвостручио, а број женских манастира, чак утростручио. У 18 епархија било је 845

калуђерица и искушеница у 81 манастиру, чији број се до 1981. повећао на 85 и тако изједначио с бројем мушких манастира. Број монахиња сад је трипут већи од броја монаха.

Пораст и броја сестринстава, и монахиња достиже врхунац у време када је Српска православна црква изашла из рата с већином опустошених богомоља и манастира, скоро без средстава и за њихово одржавање, камо ли обнову. Побожни верници не могу да не схвате ту појаву као откровење духа православља који се неодоливом сиљном изразио у женском делу српскога народа Божанском поруком да се одрекну световног живота и посвете аскетској преданости монашкој. То им је уједно доделило и обавезу да отргну од пропадања и сачувају за будућност древне црке-Светиње, које је непоколебива вера у свога Бога кроз векове на овим просторима подизала у Његову славу, а истовремено тим светињама остављала трајно обележје свога постојања и свога времена.

Међу манастирима неколицина из наше средњовековне државе истиче се овојим високим културно-историјским и уметничким вредностима. То су: Пећка патријаршија, Сопотани, Грачаница, Студеница, Љубостиња, Манасија, Жича, Каленић, Горњак, Овчарско-Кабларски манастири као и други каснијег датума, међу којима многи од великог историјског значаја за српски народ. У већини од њих сад су монахиње.

Док се у духовном погледу строго придржавају древних, монашких правила: молитве, поста, богослужења, црквеног појања, монахиње свој опстанак одржавају газдујући сада скромним манастирским имањима с једином могућношћу да их саме обрађују. Тако оне ору и копају, терају тракторе, превозе скеле, обделавају градине, саде воћњаке и винограде, гаје стоку, пчеле и живину. Чак, онако испошћене одају се у шумским крајевима и горосечи. Изнад свега треба истаћи да су многе од њих у обнови, поправци ли изградњи порушених манастира, нарочито Девича, учествовале својим рукама. Довозиле камен, шљунак, песак; пекле опеке; гасиле креч, мешале малтер. Заједно са стручним мајсторима обављале зидарске и молерске послове. Обнову цркви највише уметничке и историјске вредности финансира и обавља држава са својим стручњацима, а поправљање осталих, поред Патријаршије, помажу верници прилозима и личним радом.

Данас сви женски манастири блистају чистотом лепо одржаваних зграда, окружених редовно значајки уређењем цветњацима. Калуђерице су не само њихови обновитељи него и конзерватори-чувари, а многе — високо образоване и кустоси, тумачи историјата и уметничких вредности својих манастира верницима и туристичким посетиоцима, неке и на страним језицима.

Није се само на томе остало. Поред редовних богослужења и рада на ораницама и у сточарству, у борби за то живот, многа сестринства, и пре рата, и сад посвећивала су се и другим делатностима, па ћемо најзначајније од ових и навести Св. Петка, под управом Раванице, дугогодишњи је азил дефектне деце. О њиховој нези старају се врло пожртвовано калуђерице смењујући се на овом хуманом, деликатном и психички тегобном послу, о чему је доста писано

у нашој послератној штампи. Љубостиња је развила у широком обиму плетарство почев од корпи до целих вртних гарнитура, али и винарство највишега квалитета чије бутеље поручују наши угледни хотели за свечане прилике.

У манастиру Никоље монахиње шију одежде и мантије. Сестринство манастира Жиче бави се иконографијом па је онде организована и иконописачка школа. Ова уметничка делатност још је на вишем нивоу у манастиру Белије јер јој је на челу монахиња, сестра Антонина са завршеном ликовном школом у Атини. Поред израде икона врхунског квалитета, она, такође, има мајсторску радионицу за поучавање у иконографији талентованих монахиња. У Белијама је до своје недавне смрти боравио духовник-архимандрит др, Јустин Поповић, један од наших најистакнутијих теолога. Сем тога са својим сестринством од око 30 чланица манастир има и развијену издавачку делатност.

Ако се сада у целини сагледа активност наших српских православних монашких сестринстава, не може се оспорити да се и она одвијала у православном духу екуменских идеала, јер Православље је васеленско, икуменско. Због те Божанске истине и правде, жене су се у критичком добу за Цркву, повлачиле у манастире да обнове, сачувају за будућност споменике Православља које су Срби осам векова подизали на Балкану у славу Божију.

Још једна делатност, искључиво православних Српкиња, је стварање Радних секција жена. Прва секција основана је у Београду још 1946. под називом *св. Симеона Мироточивог* заслугом Зоре Панић, и активна је при многим црквама наше престонице. Задатак је њених побожних и вредних чланица да одржавају у добром стању свештене одежде, стихаре, црквене барјаке, прекриваче, индигије, простирке, завесе, затим металне црквено-обредне предмете као светњаке, крстове, чираке, рипиде, путире, рамове икона и другу дрвенарију, као и кристалне лустере, кандила, прозорска окна и остале стаклене предмете.

При скоро свим православним црквама Србије и Југославије постоје овакве женске радне секције на чисто добровољној бази. Поред Београда, најлепши пример је дао Шабац са добротворним друштвом „*Мајке Ангелине*“, замонашене жене деспота Стефана Бранковића. Бројношћу с преко 300 чланица истиче се ваљевско друштво под називом „*Преподобне мајке Евгеније*“ (замонашене царице Милице) удове Косовског мученика цара Лазара Хребељановића.

Одржавајући у добром стању, реду и чистоћи унутрашњост наших храмова ове вери предане жене доприносе њиховој лепоти и достојанству. Јер, о богослужењу, при мистичном титрању свећа велелепно трепте брокати одежда, блиставо се сјаје метали светњака, оклови икона, блеште у зракама дугиних боја кристали и лустери. Таква атмосфера у магленом каду мирисног тамјана доприноси да верници, узнесени анђеоски смерним црквеним појањем могу да наслуће у храму присуство свемоћнога Бога.

У вези наше теме посебно ваља истаћи организацију у оквиру Српске православне цркве Верског добротворног старатељства где су већим делом заступљене жене. Оно је према црквеном уставу пред-

виђено још 1932. године „Ради ширења верске црквене свести и хришћанског милосрђа као и за друге послове унутрашње црквене мисије“, и требало је да постоји при свакој црквеној општини.

Са благословом Његове светости патријарха српског Германа одобрено је оснивање овог друштва децембра 1966, године чији је један од иницијатора био владика Лаврентије. Током 1967. Његов оснивачки одбор претресао је постављене задатке и циљеве организације. 1968. године пришло се упису чланова у Друштво, па се њихов број у Београду од близу 8.000 те године попео сада на 20.000, а делује, углавном, у Београду и околним местима у оквиру Београдско-Карловачке архиепископије.

Августа 1970. ступио је на снагу Пословник о раду Друштва. Службу за координацију — обједињавање свих његових пододбора-секција, основану 1969. водила је др Љубица Вуковић уз помоћ Катарине Перић задужене за картотеку.

Прво ћемо приказати рад секција које су водиле или већином у њима учествовале жене. То су Омладинска и Женска радна секција чије су делатности условљене међусобном уском сарадњом. Са задовољством истичем да је душа Омладинске секције дечака и девојчица, развијајући и одржавајући у њој бројне активности, била и остала наш делегат проф. Милена Петковић, неко време са сарадницом Јеленом Богдановић, која се касније замонашила. Никакво чудо што су чланови те Секције од миља прозвани „деца госпође Милене“.

Омладинци Секција обављају следеће задатке: редовно учествују у припреми програма за црквене свечаности као: материце, Видовдан, светосавске прославе и др. рецитацијама, рециталима, песмама оживљавајући у њима српске великане из народне песме политичке и црквене историје. Без њих не пролази ниједна црквена прослава ни храмовна слава, недеља православља или црквени концерти.

Дечаци и девојчице Секције читају, такође, апостол на богослужењима. А у добротворној активности, сакупљању, паковању и слању половне одеће сиротињи забаченим крајевима унутрашњости учествују углавном омладинке што се обавља преко црквених општина. Најзад, као значајан задатак ове Секције сматра се чување и приказивање наших лепих народних ношњи које с цивилизацијом ишчежавају са села. Зато њени чланови при овим иступима у свечаним приликама, а посебно при дочецима страних великодостојника облаче те ношње.

Управо ради одржавања у добром стању, па и израде народних ношњи основана је 1975. године женска радна секција београдских госпођа. Изузетно су се на овом послу истакле Земунке: Наталија Тадић и Софија Свиљарић, а учествовала је у њему и доста свештеничких супрута.

Већ на почетку рада Верског добротворног старатељства 1968. основана је при Патријаршији и Драмска секција под стручном управом глумице Мире Вајдић. Она је успешно увежбала и приказала комад о српском светитељу, Бакону Авакуму, а организовала је и више вечери рецитација. Од 1969. године ова је група наставила рад у оквиру Омладинске секције.

Помоћној школи, основаној на самом почетку рада ВДС, 1968. године била је такође руководиоца проф. Милена Петковић. Задатак је школе, која и сад успешно делује, бесплатно давање часова ђацима слабога успеха без обзира на верску и националну припадност, највише из математике и језика, енглеског и француског, а касније и студентима из старословенског, грчког и латинског, али је највећа потреба стално била из математике. Од око 100 предавача, међу којима опет доста женских наставника, и овде је највише часова дала Милена Петковић. Број одржаних часова у првој деценији рада изнео је 5000, а ђака је било 750. До 1983. број ђака и часова нешто се смањило, но и сада је ова активност у пуноме јеку.

Сматрамо за дужност да изнесемо још један подухват неуморне Милене Петковић. Између више излета-ходочашћа нашим манастирима, организованих у оквиру ВДС, а поводом 300-годишњице упокојења св. Василија Острошког, она је одвела 40 особа на прославу манастири овога светитеља, а сваке године организује, углавном за омладинце више екскурзија-посета религиозним и историјским знаменитостима.

Тежиште рада Верског добротворног старатељства ван Патријаршије одвија се у пододборима при црквеним управама чији су огранци парохије, а уписивање врше свештеници.

Посебно значајна активност у оквиру овог Друштва јесте *Православни народни универзитет*, основан 1967, са две трибине: Богословско-дијалошком и Богословско-популарном. Вишегодишњи секретар форума током прве деценије рада био је свештеник Милан Јанковић, затим адвокат Миодраг Јосифовић. Наследио их је протојереј ставрофор Милан Буричић који већ седму годину успешно води Православни универзитет. Од свога почетка све до данас ова трибина показује истрајност у раду, што значи, да је привукла велик број предавача: духовника, научних и културних радника међу којима јој чине част епископи и академици.

Предавања се одржавају током зимске сезоне почев од октобра до јуна, понедељком, сем празника у току једночасовног трајања. Редовно су попраћена или пројекцијама, или филмовима, гдекада и пригодним рецитацијама, или концертима. У првој деценији делатности универзитета од 302 предавача на Богословско-популарној трибини било је 40 жена, а до 1983 још 18. По професији највише је професорки, затим историчарки уметности, књижевница, али иступале су и новинарка, лекарка, архитекта, агроекономиста.

У оквиру предавања јубиларног карактера одржала је реферат и једна жена-музиколог Стана Бурић-Клајн, 1971, а поводом обележавања 120-годишњице од оснивања Првог београдског певачког друштва које и данас поји у Београдској саборној цркви сваке недеље и празника. Као прве жене појавиле су се на овој трибини: Сестра Мартина из Дармштата с предавањем „ИЗ РУШЕВИНА РАСТЕ НОВ ЖИВОТ“ и Нада Антић-Комненовић, кустос Галерије фресака у Београду, с предавањем „О ЛИКОВИМА ЖЕНА НА СРЕДЊЕВЕКОВНИМ ФРЕСКАМА“.

Теме предавања биле су из историје нашега народа и наше Цркве, наше књижевности и уметности, али и путописи с тежиштем на

манастирима и споменицима — хришћанским светињама других православних народа и религија. Највише предавања одржале су: књижевница Вишеслава Буричић и проф. Милена Петковић по 10, Радмила Хаџи Видојковић осам, др Олга Срдановић-Бараћ седам.

У осталим делатностима ван приказаних организација, а по српским православним епархијама широм Југославије жене учествују најчешће као домаћице приликом великих празника и црквених слава. Многе од њих гдекада врло сиромашне, откидају и од својих уста да се што боље докажу у овој свечаној прилици. Наше жене су, такође, чланице многих црквених хорова, а стручне музичарке и диригенти, па је Вера Вујић у Сенти десет година дириговала црквеним хором. У поменутом хору Београдске саборне цркве на високом музичком нивоу један од диригената, такође је жена, реномирана музичарка Олга Душанић.

Дуге листе приложника, утемељача и добротвора, изнесене у „Православљу“ двонедељнику Српске патријаршије, или урезане у мермерним плочама по нашим црквама указују тек делимице на новчану помоћ жена Цркви за срећу својих најближих и помен својих покојника, али заправо, хришћанску потребу да се одуже Свевишњем и православној вери по оној Христовој: Цару цареву, а Богу Божије.

Овим нисмо ни издалека исцрпели све услуге и активности које побожне православне вернице пружају нашим храмовима, односно својој вери, али смо изнели њихове делатности у најистакнутијим организацијама Српске цркве у Југославији.

Коришћена литература и извори:

1. Статистика Српске православне цркве за 1981. годину — 2. Споменица православних свештеника 1941—1945, Београд, 1960, стр. 21 — 3. А. Радовић и Х. Војновић: Обнова и развој нашег женског монаштва, Српска православна црк-

Summary

Dr. Olga Srdanovich-Barach

THE ROLE OF WOMEN IN THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH AFTER THE SECOND WORLD WAR

The open-mindedness of the Serbian Orthodox Church is widely known henceforth her practice of philanthropy existed a long time before the Ecumenical Movement started. Serbian Orthodox women in the post-war critical situation, when the Church became separated from State, stood fast for their Church, which suffered persecution and devastation during the Second World War.

Great number of women became *nuns* and took over the monasteries — left without monks. In this way, they have saved from dilapidation the invaluable sanctuaries of Orthodoxy in Serbia.

Other women were active in ladies philanthropic societies and catechism classes.

ва 1930—1970, Београд, 1971, стр. 333—343 — 4. Врковић, Љ. Осврт на десет година рада Верског добротворног старатељства 1967 до 1977, Верско добротворно стара тељство 1967—1977, Београд, 1978, стр. 6—21. — 5. Јосифовић: Православни народни универзитет, Верско добротворно старатељство 1967—1977, стр. 26—52 — 6. Православље 15. V 1983

Усмена обавештења: Епископ далматински Николај, М. Јанковић, М. Јосифовић, М. Буричић, М. Петковић, Б. Бирковић.